

тих поодиноких епонімах, які зафіксовані (*петлюрівець, петлюрівщина; белогвардеец, белогвардейский*), на концептуальне значення нашаровується конотативне з негативно-оцінною семою. Зауважимо, що в сучасних російських мас-медіа названі вище епоніми поступово позбуваються негативної експресії, але вона продовжує тяжіти над українськими лексемами.

Зіставний аналіз термінів-корелятивів дає підстави для такого висновку: національно-мовна картина світу – це особливості світобачення певного етносу, зафіксовані на різних рівнях мовної структури.

1. Гумбольдт В. *Избранные труды по языкознанию*. – М., 1984. – С.313. 2. Вежбицкая А. *Язык. Культура. Познание*. – М., 1997. – С.5. 3. Bartmiński J. *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji // Konotacja*. – Lublin, 1993. – С.170. 4. Кочерган М.П. *Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження*. – Мовознавство. 1996. – № 2-3. – С.5. 5. Уорф Б. *Наука и языкознание // Новое в лингвистике. Вып. I*. – М., 1960. – С.174-175. 6. Почепцов О.Г. *Языковая ментальность: способ представления мира*. – *Вопросы языкознания*. – 1990. – №6. – С.119. 7. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. *Основи термінотворення*. – К., 2000. – С.66-77. 8. А.Бурячок, М.Демський, Б.Якимович. *Російсько-український словник для військовиків*. – Київ-Львів, 1995 – 382с. 9. *Словник української мови: В 11-ти т.* – К., 1970-1980. 10. *Словарь русского языка: В 4-х т.* – М., 1984. 11. *Военный энциклопедический словарь*. – М., 1983. – С.10. 12. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. *Мова і нація*. – Дрогобич, 1992. – С.88. 13. Амосов М. *Світ на порозі ХХІ століття // Доповіді НАН України*. – 1999. – С.3-14. 14. *Довідник з історії України (А-Я)*. – Київ, 2001. – С. 875-876; 161. 15. Сороколетов Ф.П. *История военной лексики в русском языке XI-XVII вв.* – Ленинград, 1970. – С. 179; 144.

Ніна Литвиненко

Національний медичний університет ім.О.О.Богомольця, м.Київ

РОЛЬ ТЕРМІНІВ У СФЕРІ ФАХОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

© Ніна Литвиненко, 2002

У статті йдеться про термінологічну номінацію як невід'ємну частину пізнавально-комунікативного процесу.

This article deals with terminological nomination as an integral part of the knowledgible communicative process.

У сучасних соціолінгвістичних дослідженнях одним із важливих методологічних принципів є антропоцентризм, важелі якого визначають цінність наукових досліджень для життєдіяльності людини, для розвитку людської особистості. Усвідомлення того, що в системі мови, її граматичному ряді та лексиконі відображено те, як людина бачить навколишній світ та своє місце в ньому, відкриває нові можливості для сучасного термінознавства. Термінологія як один із інструментів наукового пізнання має тісний зв'язок з категоріями мислення.

Показово те, що у дослідженнях з термінознавства науковці часто спираються на матеріали з логіки та філософії. Прикладом тому можуть бути праці Д.С.Лотте, Г.О.Винокура, А.А.Реформатського та інших вчених. А.А.Потебня, розмірковуючи над дихотомією “наука – мистецтво”, пише: “Наука також відноситься до дійсності, але вже

після того, як ця остання пройшла через форму слова; наука неможлива без поняття, яке передбачає уявлення; вона порівнює дійсність із поняттям і намагається зрівняти одне з іншим, але оскільки кількість ознак в кожному колі сприйняття невичерпна, то і поняття ніколи не може стати замкнутим цілим...єдиний будівельний матеріал науки – це поняття, складене із об'єктивованих уже в слові ознак образу" [2, с.4–5]. Йдеться по суті про те, що поняття виражаються словами, однак слова залучаються лише для того, щоб уможливити оперувати поняттями, які формуються на основі спостережень, образів, експериментальних даних тощо.

У багатьох випадках утворення терміна є останнім, найвищим етапом в осмисленні та передачі явищ об'єктивної дійсності у тому вигляді, як її сприймає особистість. Це пов'язане із моментом фіксації в слові суті предмета чи явища, що і відрізняє термін від будь-якого іншого слова, нетерміна, в основі якого може знаходитися поверхнева ознака позначуваного фрагмента дійсності. П.А.Флоренський називав термін "зрілим словом", а також "сгущеним", "синтетичним" словом, тим самим підкреслюючи надзвичайну інформаційну насиченість терміна.

У терміні в концентрованому вигляді представлена суть, основний зміст певного поняття. Тому, як неодноразово відзначали вчені, особливої уваги заслуговують терміни мотивовані, ті, що мають прозору і чітку внутрішню форму, оскільки у понятті мотивованості терміна досить чітко проглядається проблема вираження логіко-понятійних форм мислення у мовних формах. Понятійна мотивованість терміна знаходить своє вираження насамперед в його термінологічній структурі (шляхом використання певних терміноелементів та терміномоделей). Все це засвідчує, що у процесі виникнення та розвитку термінологічної лексики досить чітко репрезентується **когнітивна функція мови**. Термін виникає як мовне вираження нового поняття і служить засобом його об'єктивації, оскільки наукові результати не можуть стати надбанням людства доти, доки думка не досягає такого рівня абстракції, на якому можливе поєднання даного змісту з певним знаком. Ні значення як одиниця мови, ні поняття як одиниця мислення не можуть існувати поза об'єктивацією у зовнішніх звукових та графічних формах мови. Процес відображення дійсності пов'язаний з особливостями будови мови, тому для осмислення понять таку важливу роль відіграє термінологія, яка відображає, за словами Д.С.Лотге, "*певні поняття, стосунки, що об'єктивно існують в колі названих предметів та понять*" [1, с.5].

Термінологічна номінація – це невід'ємна частина пізнавально-комунікативного процесу, оскільки зрозуміло, що від структури називання багато в чому залежить як відповідність інформації, вираженої у мовній формі, так і пов'язане з цим відображення дійсності у людській свідомості.

Аналіз термінології в контексті дослідження лінгвокреативної діяльності людини, впливу людського фактора на розвиток мови є на сьогодні дуже актуальним. По-перше, створюючи нову сферу знань або переглядаючи стару, вчені фіксують нові поняття спеціальними словами – термінами, роблячи, таким чином, доступним своє відкриття для інших. А, по-друге, за допомогою дефініції термін-поняття уводиться у дефініційну систему певної галузі, стаючи в результаті надбанням однієї із сфер фахового мовлення.

Термінологія є одним із основних засобів комунікації у науково-практичній та професійній діяльності людини. За терміном стоїть предмет певної думки, він є носієм

певної спеціальної інформації, що має цінність у певній понятійній системі.

Прагнення вчених усвідомити роль термінів у науково-пізнавальній та **комунікативній діяльності** людини відчувається вже на початку становлення термінознавства як самостійної галузі. Ще до того, як функції термінів були чітко визначені, існувало переконання, що без уважного ставлення до них, без оволодіння термінологічними системами неможливі повноцінні процеси у сфері науково-професійної **комунікації**. Так, наприклад, А.Пуанкаре вважав, що науковий факт існує лише за умови його вираження у мовних формулах. Важливість точних висловлювань у процесі передачі наукової інформації відзначав А.Лавуазьє, який у своїх працях стверджував, що кожна наука обов'язково складається із ряду **фактів**, котрі утворюють науку, **уявлень**, що їх викликають, **слів**, що їх виражають. Слово повинно породжувати уявлення, уявлення – зображувати факт: це три складові одного цілого.

Важливим фактором у творенні термінологічно-понятійної системи мови є потреби, мотиви, пов'язані із **комунікативною діяльністю людини** у різних життєвих сферах: професійній, науковій тощо. Система понять будь-якої науки формується поступово, в різні періоди з різною інтенсивністю. Цілком природно, що система понять може не знайти структурної відповідності в системі термінів. У цьому випадку на перший план виходить проблема класифікації та упорядкування термінології, тобто приведення системи термінів до певної відповідності із системою понять. Перед заново створюваними термінами постає вимога структурно відобразити їх місце в загальній системі термінів з метою забезпечення ефективності **спілкування в спеціальних сферах комунікативної діяльності людини**.

Ми поділяємо думку вчених стосовно доцільності **аналізу термінології** саме в **комунікативно-когнітивному аспекті**, оскільки це може дати нову інформацію як теорії словотвору, так і теорії комунікативної діяльності, відкрити нові дані у **сфері фахової комунікації**. Такий підхід у розумінні природи термінів, на нашу думку, безпосередньо пов'язаний із вивченням природи **мовної особистості**.

Мовний інтелектуалізм індивідуума, який простежується на лінгво-когнітивному рівні вивчення мовної особистості, передбачає аналіз понять, які відображають її інтелектуальну сферу, даючи досліднику вихід через мову, через процеси говоріння і розуміння – до знання, свідомості, процесів пізнання людини. Здійснюючи когнітивні операції зі структурами знань, ми виконуємо одночасно і комунікативну функцію, оскільки кінцевою метою даного процесу є передача наших знань іншим.

Однією із найбільш складних у понятійному відношенні систем термінів є **сучасна медична термінологія**. Якщо брати **українську** медичну термінологію, то вона *“належить, мабуть, до найстійкіших, бо тривало не піддавалася чужоземним впливам – російському та польському, ... пройшла довгий шлях свого існування”* [3, с.9]. Як свідчить М.О.Богоявленський, окремі медичні рукописи були відомі ще в Київській Русі, а повідомлення про анатомічні, фізіологічні терміни можна було знайти в різних рукописах іншого змісту, зокрема в конфесійних творах. Прагнучи досягнути відповідності слова поняттю і структурі номінативної одиниці, вчені фактично опиралися на взаємозв'язок термінології і логіки, враховуючи функцію терміна у пізнанні людиною світу, а також логічну, гносеологічну та філософську роль термінів у науці. Так от саме в медицині уже до 1931 року були сформовані певні методологічні засади національної термінотворчості, що

сприяло і формуванню певних наукових понять. А як писав А.А.Реформатський, в науці співвіднесеність терміна і поняття виступає на перший план. За терміном завжди стоїть предмет думки, але не думки взагалі, а спеціальної думки, обмеженої певним полем. Термін безпосередньо пов'язаний з науковим поняттям.

Ми поділяємо точку зору вчених, згідно з якою термінологічна система у більшості випадків – це продукт раціонального штучного створення фахівців, оскільки формування спеціальних знань призводить до засвоєння людиною систем понять, формально виражених термінологіями. Тому цілком логічно, що всі вищезазнані явища, котрі відбувалися в українській медичній термінології, позитивно впливали на процес становлення і розвитку українського медичного фахового мовлення. Цей процес був безпосередньо пов'язаний із розвитком українського медичного термінотворення, що розпочався у другій половині ХІХ сторіччя з організацією Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка у Львові. Він був спрямований на розвиток власнеукраїнських медичних термінів з урахуванням всіх особливостей мовного процесу. У словниках того часу відбилися прагнення їх укладачів максимально повно подавати народну питому українську лексику або в разі відсутності потрібних українських слів творити їх із морфем української мови, намагаючись уникати запозичень.

Стилістично збагачена українська медична національна лексика була повністю знекровлена і майже зникла з фахового спілкування у сумнозвісні 30-і роки. Тоді навіть були створені спеціальні бюлетені, у яких друкувалися цілі низки слів (медичних термінів), що підпадали під заборону. Були вилучені з ужитку такі слова, як *ломець (ревматизм), гнояк (абсцес), ядуха(сильна задишка), навіювання (гіпноз)* тощо.

Сьогодні процес повернення національних медичних слів-термінів у парадигму професійних знань, що розпочався в кінці 90-х років, триває. Великою мірою він пов'язаний з питаннями про мислення та розум людини, про знання та форми її уявлень, що посідають чільне місце у процесі науково-професійної комунікації.

Медична лексика належить до найдавніших фахових термінологій, яка формувалась на власній мовній основі, засвоюючи все те, що на час її творення виробила світова цивілізація. Медична термінологія не є сталою системою, вона живе, змінюється, пристосовується до потреб сучасності. Зміна наукових поглядів, інтеграція та диференціювання наукових дисциплін, культурні зв'язки - все це безумовно торкається проблеми дослідження людського фактора в мові, оскільки ми стикаємося з результатом комунікативної діяльності людини, вираження нею засобами мови своїх науково-практичних інтересів.

Спираючись на положення про визначення свідомості людини її буттям, можна припустити, що індивідуальний досвід взаємодії людини зі світом певним чином програмує **концептуальну картину цього світу**. Однак постає питання: яким чином відбувається систематизація отримуваної людиною інформації? За якими критеріями відбувається упорядкування нею побаченого, почутого тощо? І як в результаті формується судження про подібність тих чи інших явищ, що врешті і призводить до термінологічних новоутворень, в яких безпосередньо прослідковується результат асоціативного мислення? Все це досить тісно пов'язане із розвитком української медичної термінології, яка пройшла досить довгий і складний шлях розвитку – від термінологізації спільнослов'янських і давньоруських

загальноновживаних слів, прямого запозичення лексичних одиниць з латинської, грецької та західноєвропейських мов до вироблення власних найновіших словотворчих моделей з використанням як національних, так і інтернаціональних терміноелементів, що сприяло поділу медичної лексики на так звану народну і професійну. Отже, йдеться про сам процес мовної обробки **когнітивної інформації**, що її людина отримувала в ході пізнання світу, диференціюючи її згідно із різними **сферами комунікативної діяльності**. Так, наприклад, первісно-народна українська медична лексика була представлена національними коренями на позначення назв частин та органів людського тіла. Суттєву роль тут відігравали концепти місця, форми та функції, які знайшли своє відображення в термінах як мовних знаках (*поясниця, лопатка, ключиця тощо*). Перші книги з народної медицини, так звані “Травники” та “Лікувальники”, також фіксували **результати різноманітних спостережень** щодо лікувальних властивостей рослин та їх дії на організм людини. Тобто маємо факт відображення у мові позиції спостерігача, що відповідає загальній суб’єктивності зафіксованих в ній концептів. Це засвідчує аналіз текстів перших медичних довідників з характерним для них використанням національної медичної лексики, обґрунтованістю рекомендацій, точністю та конкретністю викладу.

Медична лексика, включаючи вживані в науковій медицині терміни інших наук, складає декілька сотень тисяч слів та словосполучень. Великому обсягу сучасної медичної термінології сприяє розмаїття відображуваних нею наукових понять, що є предметом дослідження наукових дисциплін. У сукупності вони створюють складну макросистему, аналіз якої практично неможливий поза контекстом **комунікативно-когнітивного напрямку в антропоцентричній парадигмі сучасної лінгвістики**.

Аналіз медичної лексики у **комунікативно-когнітивному аспекті** вбачаємо одним із продуктивних для дослідження такої актуальної проблеми, як **мовна особистість українського лікаря**. Особливого значення при цьому набуває вміле оперуваннями фахівцем-медиком клінічними термінами-поняттями. Вони входять до розділу медико-біологічних знань, які охоплюють коло питань, що стосуються хворого організму. Це пов’язане із характером клініки захворювань, тобто її симптомів та проявів, порушень фізіологічних функцій, структурних змін органів і тканин, а також лікування та профілактики. Є такі сфери клінічної медицини, які не мають класифікаційної ієрархічної схеми понять, кожен ланцюг яких можна було б виразити ідентично зрозумілим терміном, що до них застосовується. Специфіка клінічної медицини полягає в тому, що вона вивчає явища, етіологічна, патогенетична та патоморфологічна сутність яких прихована за рядом ознак і не завжди підлягає точній ідентифікації. Це затруднює розуміння цих явищ та застосування термінів, що їх позначають. **Комунікативно-когнітивний підхід** у вивченні термінології (зокрема медичної) полегшує таке розуміння. Він сприятиме реалізації вмінь і навичок лікаря творчо підходити до оперування клінічними термінами у спілкуванні як з хворими, так і з колегами-фахівцями, оскільки поява та **вживання термінів** спирається насамперед на раціональне мислення, виявлене у **парадигмі професійних знань та комунікативній діяльності**.

1. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. – М., 1961. 2. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. – М., 1976. 3. Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник. – Львів, 1995.